

Loğman Rəşidzadə

(əvvəli ötən saylarımızda)

Yalan sovet dövründə bü-tövlükdə ideologiyaya, dövlət siyasətinə çevrildiyindən fəlakət törətdi. Bunun nəzəri, ideoloji, fəlsəfi kökləri və səbəbləri A.Soljenitsinin məşhur siyasi traktatında geniş şərhini tapmışdır.

Bütün cəmiyyətlər və dövlətlər sanki həmişə yalana ehtiyac duyub. Lakin çiçəklənmiş və inkişaf eləmiş yalan da eləcə həmin cəmiyyət və siyasi quruluşların axırına çıxıb. Qeyd etdik ki, qədim Romalı yalan yıxdı, demokratiya və insan azadlıqlarını həyat tərzindən şüara çevirdikcə, daxilən sarsılmağa, son anda, cuna kimi süzülüb dağılmağa üz qoydu. Hitler Almaniyasını xatırlayaq. Totalitar, zahirən səliqəli, monolit və cazibədar bir ideologiya (millətçilik) üzərində təməl tapmış, eyni zamanda zəngin və qüdrətli iqtisadiyyata söykənmiş bir diktatura son anda yalanın qurbanı oldu. **Təbliğat naziri Gebbelsin sözləri bu mahiyyəti və həqiqəti yaxşı ifadə edir. O, tez-tez bəyan edirdi: "Yalan nə qədər əcaib olsa, kütlələr ona daha çox inanarlar". Yaxud: "Bizə həqiqət yox, effekt lazımdır".** Yeni, parıltı, illüziya... Bu isə yaxın mənzildir. Axı, yalanın ömrü qırx gün olar, - deyirlər. Bizim başqa bir el məsələmiz də var: **"Yalan qaçar, yüyürər, yüyürər, amma mənzil başına doğru çatar".** Təsədüfi deyil ki, alman faşizminin ömrü də çox qısa oldu.

Qüdrətli Napoleon da hakimiyyətinin möhkəmliyi və uzunömürlülüüyü üçün yalana sığındı. Mövqeyini möhkəmləndirən kimi böyük Fransa inqilabının nailiyyətlərinə arxa çevirdi. Cəmiyyətin bütün azadlıq və demokratik dəyərlərinin axırına çıxdı. Mətbuata divan tutdu. Bütün demokratik nəşrləri qapatdı. Cəmi beş qəzet qaldı, onlar da sərt polis senzurasında bülleten məzmununda çap olunmağa başladı. N.Bonopart fəvvrən qurduğu dövlətin ilk konstitusiyasını da təcili tərtib etdi. Fransanın o zamankı ən qüdrətli beş hüquq bilicisi bu işə cəlb edilmişdi. Və, əlbəttə, konstitusiyanın ideya müəllifi özü idi. Mənbələrdən məlum olur ki, o, bu işi həmişə ciddi nəzarətdə saxlamış və əksər müddəaları özü dikte etmişdir. (Hərçənd, həmin konstitusiya bu gün də müasir Fransanın əsas qanunları toplusu olaraq qalır). Konstitusiya yazılan prosesdə o, otaqda əsəbi şəkildə var-gəl edir, redaksiya heyətinə konkret göstərişlər verirmiş:

"Bəli, bəli, elə yazın ki, həm qısa, həm də anlaşılmaz olsun".

Xatirələrdə, siyasi və bədii ədəbiyyatda, adətən, Napoleonu konkret, dəqiq və realist insan kimi təqdim ediblər. Əlbəttə, o, hərbiçi olub, döyüşüb, hər an həyatın sərt üzüylə, həqiqət anıyla, başqa sözlə, ölümə üz-üzə dayanmaq məcburiyyətində qalıb. Bütün bunlar, təbii koordinatları ilə yanaşı, həyatda yaşadığı bu gərginliklər onda sərtlik, reallıq, həqiqətin üzünə dik baxmaq kimi vərdişlər aşılayıb. Amma göründüyü kimi, belə bir adam da yalansız keçinə bilməyib.

Bütün dövrlərin tarixi yaddaşı üçün dahi şəxsiyyət, misilsiz sərkərdə, istedadlı şair kimi əbədləşmiş, ilk birləşmiş Azərbaycan dövlətinin banisi Şah İsmayıl Xətai də yalanla idarə edən hökmdarlardan fərqli olaraq öz zamanında səmimiyyətinin, mərdliyinin, duyğusallığının ucbatından yalanın qurbanı olub. Çaldıran döyüşünü onun ömrünün, taleyinin dönüş nöqtəsi hesab etmək olar. Bu kritik hadisə barədə ədəbiyyatda, tarix kitablarında, təzkirələrdə kifayət qədər fikir söylənib, mülahizələr irəli sürülüb. Amma bu hadisəni səciyyələndirən ən dəqiq tarixi məxəz heç şübhəsiz, Sultanla Şahın yazışmalarıdır. Sultan Səlimin həqarət dolu, bəzən də həddini aşan, cızığından çıxan, Şaha (heç Sultanın özünə də) yaraşmayan hədyanlarla dolu üç məktubuna Şah İsmayılın təmkinli, tox və ağayana bir (yeganə) cavabı bu döyüşün (düşmənciliyin, hakimiyyət və nüfuz davasının) məzmununa, məntiqinə, fəlsəfəsinə daha gur işıq salır. Bu, yalanla həqiqətin savaşıdır. Sultan Şahı əvvəlcə qılıqlayır, sonra qızıqsdırıb döyüşə şimikləndirir, mətləb hasil olmayanda onu aşağılamağa, hisslərinə toxunmağa, təhqir etməyə, hər vəchlə, nə yolla olursa olsun, müharibəyə çəkməyə çalışır. Şah İsmayıl isə cidd-cəhdlə bundan yayınmaq istəyir. Sultan Səlimin provakasiyasının arxasında Avropanın ər-məğan etdiyi od ağızlı nəhəng toplar dayanır. Şah İsmayıl kimi müdrik insan, ağıllı dövlət başçısı, geniş məlumatlı sərkərdə bundan agah olmaya bilməzdi. Döyüşdən yayınmağının bir səbəbi iki türk qöv-münün qardaş qırğınınına yol verməmək istəyiysə (bu, artıq məsələnin mənəvi tərəfidir), digər səbəbi yəqin ki, toplardan, odlu silahlardan xəbərdarlığı idi. Amma Şah Xətai son anda qeyrət və namusuna, ləyaqətinə sığınıb döyüş qərarı verir. Əshabələrinin gecə hücum təklifində də, məhz top təhlükəsini yenmək məntiqinin

dayandığını bilə-bilə yenə də öz məşhur: **"Mən karvanbasan quldur deyiləm, gecə xəlvəti hücumu keçəm",** - sözünün üstündə durur. Bu mərdliyin müqabilində Sultan Səlimin qorxu və xofu dayanır. Tarixi faktdır ki, Sultan Səlim bu döyüş ərəfəsində o qədər xofla rica arasında qalır ki, o qədər daxili narahatlıq keçirir ki, o qədər qorxur ki, sona qədər öz ölüməsaçan toplarını çadırların altında gizləyir, yalnız döyüş zamanı üzə çıxarır.

Çaldıran döyüşü, heç şübhəsiz, həqiqətlə yalanın mübarizəsidir. Həqiqət Şah İsmayılın mərdliyi və qılıncı, yalan Sultan Səlimin qorxusu, hiyləsi və ağzıqanlı toplarıdır. Bu döyüş, saflığın, mərdliyin, həqiqətin yalana uduzmasıdır. Yalanla, hiyləylə gerek yalan və hiylə dilində danışasan. Şah İsmayıl isə bu dili heç vaxt bilməyib...

Açıq cəmiyyətlərdə, insan hüquq və azadlıqlarını təmin edən qanunlar üzərində təməl tapan siyasi quruluşlarda insana hörmət ön plana keçir. Bu, həm də ona öz arzu və istəklərini reallaşdırmağa şərait yaradır. Qeyri-demokratik, totalitar quruluşlarda əsas mənəvi-əxlaqi, son anda hüquqi, siyasi normalara çevrilmiş tabular və qadağalar, insan ruhunu buxovlayan sərt qaydalar bunu pozur, ləngidir, ən nəhayət, dağıdıb məhv edir. İnsan ruhən də, mənən də, bir sosial varlıq kimi məzmunca da azad olmalıdır. Bu azadlıq məhdudlaşdırıldıqca yalan və riyə cəmiyyətin sosial mahiyyətinə, təbii xassəsinə çevrilir. Sovet dövrünün məşhur yenidənqurma qəhrəmanlarından biri, **Siyasi Büro üzvü A.Yakovlevin hipotezi bu mənada çox maraqlıdır. "İdeologiyayı axtarmaq lazım deyildir: o, mövcuddur, o, azadlıqdır".**

Məşhur yazıçı Fazil İskəndər "İşıqfor" adlı hekayəsində nəql edir: Qədim alman şəhərciyində müəllifin də daxil olduğu Rusiya nümayəndə heyətinin bir neçə üzvü gecəyarısı məskunlaşdıqları mehmanxanaya qayıdarkən maşın olmadığını görüb yolu işıqforun qırmızı işığında keçirlər. Səki-də dayanmış almanlar isə işıqforun yaşıl işığını gözləyirlər.

Heç bir maşın yoxdu və qırmızı işıqda yolu keçib-keçməyəcəklərini heç kəs görməyəcək. (Özləri ki, görəcək, biləcək... Özünü dərk etmək, vicdan qanunları ilə yaşamaq, daxili azadlıq deyilən nəsnələr də var axı...). Həmin anda almanlar üreklerinin səsinə qulaq asıb öz hərəkətlərini (iradələrini) kənardan təsir olmadan könüllü həyata keçirirlər. Bu, insanın azadlıq meyillərini təsdiq edən könüllülük prinsipi

İnsanlar həqiqət yox, onları yaşadacaq illüziya axtarırlar.

Anais Nin

pidir, həqiqətin təntənəsi və qələbəsidir. Müəllif bu epizodu belə qiymətləndirir: alman vətəndaşı öz hakimiyyətinin ondan oğurluq etmədiyini, ona yalan danışmadığını, bu gün etdiyi səhvi, məhz elə bu gün boynuna alıb etiraf etdiyini görüb düşünür ki, işıqforunda yaşıl işığın yanmasını gözləmək də vətəndaşlıq işidir.

Vətəndaşlıq - çəkdiyin siqaretin kötüyünü aparıb zibil qabına tullamaqdır, dövlətsə zibil qablarının bir-birindən uzaqda yerləşməməsinin qayğısına qalmalıdır. Elə etməlidir ki, vətəndaş həm əziyyət çəkməsin, həm də öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirəndə fikri qarışmasın...

Alman vətəndaşı anlayır ki, ləyaqətli olmalı, siqaret kötüyünü zibil qutusuna heç bir kənar müdaxilə olmadan özü atmalıdır. Bu, daha yaxşı və sərfəlidir. Alman dövləti də qarşılıqlı olaraq hər addımda zibil qutuları qoyur. Çünki dövlət də öz payına belə düşünür ki, hər addımda polis dayandırmaq ona həm baha başa gələcək, həm də polis qorxusu (ən başlıcası) onunla insanlar arasında inamsızlıq, uçurum yaradaçaq...

Bu xüsusda M.F.Axundzadə hələ XIX əsrdə düşüncələrini ortaya qoyub. Böyük mütəfəkkir qeyd edirdi ki, fikir azadlığının cəmiyyətə gətirəcəyi fayda din və qanun sahiblərinin sözlərində olan bəzi müsbət cəhətlərdən müqayisəyəgəlməz dərəcədə daha çoxdur. O yazırdı: "Fərz edək ki, bu din və qanun sahiblərinin sözlərindən və hökmlərindən bəziləri bəşəriyyətin əhvalına aiddir və səlahiyyətdən asılı deyildir, amma onların düşüncələrində məcburilik çıxdığından və onlar fikir azadlıqlarını aradan qaldırdıqlarından, o növ uyğun hökmlərin rədd edilməsi vacibdir. Çünki onların qanunlarından hasil olacaq fayda fikir azadlığının olmasından üz verən ziyan yanında dəniz yanında bir qətrə kimidir". Bəli, fikir azadlığı, vicdan qanunları insanın özünüdərk məqamıdır. Bu, yalanın, rıyanın, saxtakarlığın süqut anıdır...

Şərqlin cihadı

Hər şey Şərqdən başlayır... Küləklər, su axınları, təbii cərəyanlar, düşüncə qaynaqları... Dünyəvi ictimai fikrin inkişafında, zəngin bəşəri mənəvi-əxlaqi, intellektual dəyərlərin formalaşmasında Şərqlin rolu danılmazdır. Qərbin inkişafına Şərqlin təsirini indinin

özündə də Qərb mütəfəkkirləri səmimiyyətlə etiraf edirlər. Eləsə, hər sahədə Şərq Qərbə nə üçün udur? Ona görə ki, Şərq bu gün də bərbəzəkli yalan və illüziya qoynunda xumarlanır. Pul var, mal-dövlət var, təbii sərvətlər üreyin istəyən qədər... Daha nə lazımdır?... Ye, iç, bu fani dünyadan həzz al... İdeologiya da, siyasət də, insan tərbiyəsi və əxlaqı da bu illüziyalar üstündə köklənir. Hamı bir-birini və özünü aldatmaqla, özünütəhqinlə yaşayır. Bu isə təbii ki, ümumi inkişafı buxovlayır, ictimai tənbellik, süstlük, laqeydlik yaradır. Yalan və azadlıq antionistdir, bir-birinə ziddir.

Yalan azadlıq olmayan yerdə göyərir, boy göstərir. Təsədüfi deyil ki, yalana ən çox meyl eləyən uşaqlar evdə, ailədə basqıya, qadağaya, təzyiqə daha çox məruz qalanlardır. Cəmiyyətin inkişafı və yüksəlişi insan azadlıqlarından, fərdin düşüncə və fəaliyyət sərbəstliyindən keçir. Şərqi xilas etmək üçün ilk növbədə Şərq adamını, şərqlinin özünü tənbellikdən, süstlük-dən, laqeydlikdən, qəflət yuxusundan, cənnət xülyasından xilas etmək lazımdır. Amma, gəlin görək, şərqli özü bunu istəyirmi?... Onunçün daim tənbellik və mürgü bəlkə elə ən böyük azadlıqdır?... Belə bir şəraitdə, empirik illüziyada yaşamaq şərqli üçün daha keçərlili deyilmi?... Eləsə, bütün zamanlar üçün ən böyük işıqlı sima, açıq fikir carçısı, azadlıq və tərəqqi mücahidi Mirzə Fətəli Axundzadənin yuxarıda iqtibas etdiyimiz alovlu fikir və düşüncələrini hara yazaq, yaxud hara yozaq? Axı bu dahi insan, bu alovlu mütəfəkkir, bu mübariz kişi də şərqlidir. Demokratik cəmiyyət və insan azadlıqları tezislərində dövrünün avropalı mütəfəkkirlərindən (Monteskyo, Volter, Russo, Didro və s.) qat-qat irəli getmiş, daha radikal, daha dövtələb, proqressiv və pragmatik olan bu mübariz insan, bu cəsarətli fikir mücahidi özü də axı, Şərqdə doğulub. Eləsə, Şərqi niyə topa tuturuq, niyə gülləbaran edirik? Şərq bu qədər lənətə layiqdirsə, onda belə kişilərin əbədi mücadiləsinə nə don geyindirək? Məsələ burasındadır ki, Şərq bu gün az-çox ayaqdadırsa, yalana, riyaya az-çox müqavimətdədirsə, eybəcərliklərə meydan oxuya bilən kəsim mövcuddursa, yenə belə kişilərə minnətdar olmalıyıq. Şərqlin bu gün az-çox güvənc idealları varsa, belə dahilərin hesabınadır.

(ardı gələn sayımızda)